

A rajzoló Kós Károly

Majdnem harminc esztendővel idősebb nálam, s ezért emlékeimben mindig mint „szent öreg” él. Ez a korkülönbség és életművének szeretete mindig tisztelettudóvá, tartózkodóvá tett irányában. A 40-es évek elejétől ismertem meg s fogadott atyai barátságába. Különösen 45 után, az első években, sokat voltunk együtt: aggodalom s öröm közt terveztünk, dolgoztunk. Aztán a sors jó húsz évre elszakított egymástól, de amikor néhány éve ismét felkereshettem, úgy fogadott, mintha csak tegnap váltunk volna el egymástól, s úgy beszélgettünk komolyan, mint akik érzik, hogy felelősség van rajtuk. Közben is váltottunk néhány levelet, különösen 1966-ban, amikor itt kint az volt a terv, hogy hárman írának róla egy kötetet: Áprily Lajos az író Kós Károlyt mutatná be emlékein keresztül, Pál Balázs az építész s magam a rajzoló. Áprily Lajosnak akkoriban már erősen romlott a látása, a homályos előszobában a semmiben tapogatózva ragadta meg kezemet, s erősen szabódott a feladattól. Mondta, hogy az ő emlékezete elsősorban hangulati emlékezés, lírai jellegű, nem eseményekre, szavakra emlékezik. De végül megírta ő is a magáét, a könyv azonban nem a tervezett formában jelent meg. Így az én rövidke írásom is, később a Művészet című folyóiratban látott napvilágot.

Amit az ember megír, addig csiszolja, hogy ráülleszkedjék az ábrázolt valóságra, hogy a szavak és az általuk felidézendő jelenség közt ne maradjon hézag. Magam legalábbis így szeretném a szavakat rátapasztani a tárgyra, s éppen ezért képtelen vagyok arra, hogy amit egyszer már megformáltam, újraírjam más szavakkal. Ez az oka annak, hogy a 90 éves Kós Károlyt, szellemi életünk nagy alakját, atyai barátomat e régi írásom újraközlésével köszöntöm igaz szeretettel és kemény kézfogással. Íme, az egykori írás.

*

Mondják — és van benne igazság —, hogy minden erdélyi ember ezermester. Ha bizonyosság kellene erre, ugyan kit idézhetnénk méltóbban mint Kós Károlyt, az erdélyi magyar építőművészt, író, rajzoló, történészt, közgazdászt s mindig azt, akire éppen szükség van. Sokoldalú, de mindig azonos önmagával. Ezért van az, hogy épületeinek tömegritmusában írásának ütemrendjére ismerünk, betűvetésében a rovó ember kezemozgását érezzük, rajzaiban pedig úgy ékelődnek egymásba a formák, akárcsak tempós szavajárásában. Beszédjében is világosan tagol, mindig a belső igazság szerkezetéhez igazodik, mint minden munkájában. Levelei a középkori kódexírók minuszkulái mellé kívánkoznak. A régi szerzetesek a purgatóriumtól való félelmükben írtak hibátlan gondossággal, Kós Károly pedig a címzettet tiszteli meg azzal, hogy levelét olvasván ne kelljen hieroglifákkal bíbelődni, hanem könnyen és folyamatosan követhesse gondolatait.

Nehéz tehát Kós Károly életművének csak egyik oldaláról beszélünk, még ha olyan közvetlen erejű is, mint könyvdíszító grafikai munkássága. Minduntalan át kell leleselkednünk más alkotásai felé. Márcsak azért is, mert önálló, önmagáért létrejött grafikai lapjára nem emlékszem: rajzai, linóleummetszetei mind könyvekbe készültek. Nem elégzik meg a mondatok füzérével, a képet is szükségesnek érzi, hogy hiánytalanabban sugallhassa mondanivalóit. Legnagyobb részét saját könyveit díszítette képekkel (például: *Ének Atila királról*, *Kalotaszeg*, *Erdély*, *Erdély kövei*, *Varjú-nemzetség* stb.), vagy barátainak, kortársainak műveihez rajzolt, metszett kísérletet (például Móricz Zsigmond, Kárpáti Aurél, Gulácsi Irén, Makkai Sándor, Áprily Lajos műveihez).

Kós Károly rajzolói mivoltát a forma és tartalom oldaláról közelíthetjük, tehát mint könyvművészt s mint ábrázolóművészt. Az előbbi, rajzainak stílusában, a könyv betűvetéséhez illeszkedő harmóniájában nyilatkozik meg, az utóbbi pedig helyzet- és jellemábrázoló képességében.

Nézzük először a formát, bár tisztában kell lennünk azzal, hogy ez egyúttal a tartalom hangulatát is sugallja.

Minden rajzán két ellentétes grafikai magatartás küzdelmét látjuk: az egyik az, hogy Kós Károly sokat rajzolt fiatalabb korában természet után, s megszerette a látványt, amelynek törvényeit (például a perspektívát, a látszati rövidüléseket) mint építész-mérnök is jól ismerte. Rajzain sokszor látunk mély teret nyitó távlatokat, messze havasokat, rövidülésben rajzolt testeket, gazdagon ráncolt ingujjakat stb., tehát a látvány megszokott rajzi lejegyzéseit. Ezzel szemben áll a másik erő és fegyelem: a könyvnek és a síknak tiszteletben tartására, sőt hatásának fokozására törekvő díszítészándék. Ez még párosul az írott-rajz kézjegyeivel. Érdekes megfigyelnünk, hogy e két ellentétes erő küzdelmében Kós Károly tudatával, akaratával az utóbbit pártolja, de nem mindig tud szabadulni a beidegződött, térbe illeszkedő, részletező természetlátástól.

Csak nagyon ritkán használ vékony acéltollat, inkább szereti az egyenes vonalat húzó tollfajtákat. Miért? Mert a vékony acéltoll egyenetlenül fog, a vonal a legkisebb nyomásra is vastagszik, máshol meg leheletfinom. Mindez pedig akarva-akaratlan teret nyit, mintha a vonal közelednék, távolodnék tőlünk. Az egyenes vonal ezzel szemben kizárja a teret, sugallja a síkot, hiszen a távoli hegyek vonala éppen olyan közeli, mint az előtér dolgai, emberei. De még ennél is jobban szereti Kós Károly a linóleumetszetet. Ennél ugyanis a vésőt vezető kéz „lélegzetvételének” töredezett ritmusa látszik meg a vonalon: zökkenő, ékelődő törései szebb ütemrendet adnak, mint a folyamatos vonalé. Kós metszeteinek felülete — függetlenül attól, hogy mit ábrázol — bizonyos rokonságban van a kalotaszegi fametszetes díszítési móddal.

Kós Károly grafikai műveiből hiányzik az akadémikus rajzi felkészültség. Inkább a régi kalendáriumok késő gótikus mestereinek rokona, semmint saját kora boszorkányos ügyességű grafikusainak. Áhítatos szeretete és mesterséget becsülő tisztessége rokona az angol praeraffaelitáknak is. A Kós-metszetek s rajzok erejét, szépségét az egész adja, nem a részlet. Lehet például, hogy egy-egy kéz elnagyolt vagy éppenséggel elrajzolt, de a nagy egészen belül éppen jó helyen van, és lapidáris erejű. Lehet egy-egy alakjának felépítése zökkenő, de éppen ez ad valami komótos nehézkességet rajzának, mint ha valaki nehezen löki ki a szót magából, de annál találóbb, tartalmasabb, amit mond.

Sajátos, ódon zamatot ad a rajzoknak az emberek öltözködése. Erdélyi magyar népviseletek, főként a torockói alapján megalkotott ruhái, a gyáripar és a tömegtermelés előtti korok háziiparának maga csinálta anyagaiba s maga szabta, kissé nehézkes viseletébe öltözteti embereit.

Mégis nem ez a külsőség adja alakjainak konok tartását, hanem jellemük. Kós Károlynak rajzaiban is éppen olyan erős a jellemalkotó képessége, mint írásaiban, sőt a kettő úgy példázza egymást, mint egyetétjű ikrek élete. Egyik hozzátartozója megmutatta néhány színes rajzát. Embereket láttam, akiknek termete, arca, jelleme, ruhája más és más volt. Meglepetéssel hallottam, hogy Kós Károly egy-egy regényének, színdarabjának megírása előtt megrajzolja a szereplőket, s írás közben mintegy ezekkel beszélgetve, ezeket figyelve bontja ki jellemüket és cselekedeteiket. Ez a „műhelytitok” sok mindent elárul a könyvdíszítő Kós Károly többi rajzairól és metszeteiről is. Alakjainak jelleme nem csupán az arca sűrűsödik, hanem a mozdulat, a magatartás, a test szikár vagy tömör volta, töprengő, vagy tetterre feszülő statikája a külön-külön étellel telített jellemek egész sorát tárja elénk.

Emberei a lehető legegyszerűbb környezetben jelennek meg. Talán azért, mert becsvágya a díszítődekorativitás, s nem becsvágya a rajzi nehézségek legyőzése. Kerüli a tömegjeleneteket, s inkább kedveli a világos, egy-két alakos elbeszélő jel-

legű kompozíciót. Mindig az emberből indul ki, sohasem jellemző reá valamilyen tisztán grafikai tömegelosztás vagy vonaljáték, amely mellett az embert csak függetlennek, kitöltő elemnek érzéne. Mégis szilárd kompozíciót rajzi stílusának sommás erejével teremti meg, nem pedig valamilyen előre meglevő optikai ritmussal. Lapjainak ezen felül külön, melengető szépséget ad, hogy Kós Károly művészetté fokozza bennük a kézművességet, a kézművesség józanságát és becsületét.

Könyvdíszító lapjai kétségen kívül beleilleszthetők fiatalkorának, a század elejének művészeti törekvéseibe, de nem magyarázhatók maradék nélkül az akkor erjedő stílusból. Az, hogy egyszerű eszközeiből telített művészet keletkezett, az, hogy néha szinte kezdetleges rajzú lapjai feledhetetlenek, nyilván annak is köszönhető, hogy lapjait állandó áthallások teszik gazdaggá: rajzaiban a tollat vezető kéz mozgása, a tereket alkotó építész képzelete, az író lényegretörő világossága egyesül.

BALOGH FERENC

Az embernek épített

KÓS KÁROLY ÉPÍTÉSZETÉNEK ÉRTÉKEI

Bár a magát mindig építésznek valló Kós Károly tevékenységében a tervezőmunka többnyire kényszerűen hol az irodalmi, hol a közéleti elfoglaltság miatt háttérbe szorult, architektúrája mégis nagy jelentőségű. Maradandó az a mód, ahogyan az építészetet a kultúra elválaszthatatlan részeként tárgyalja művelődéstörténeti „vázlatái”-ban, ahogyan építészetelmélete és gyakorlata emberközpontúvá válik, ahogyan természeti-táji-népi és nemzeti hagyománytisztelő építészetet hozott létre historizmus nélkül, szellemi igényből, s ahogyan mindig következetes maradt meggyőződéses formáihoz. Ma is bízunk a technológia emberi megszelídíthetőségében.

Erdély köveit ő szólaltatta meg s teremtetett belőlük európai rangú építészetet. Nem a stílusjegyeket kereste elsősorban, hanem a létrehozó embert, aki lelki alkának megfelelően formálta épületeit „a maga képére”. Ez a modern felfogás vezetett a különböző történelmi korok emberének életforma-ismeretéhez s műemlékeinkkel kapcsolatos közművelődési kérdések tisztázásához. A legszebb példa a Mátyás király kolozsvári szülőházának restaurálásához fűződő következtetés: Kós Károly teljes joggal feltételezi, hogy a keleti utcásor külön bejáratú harmadik szobája lehetett a „vendégház”, ahol Szilágyi Erzsébet megszállt (*Erdélyi Helikon*, 1943. 4). A kolozsvári színház hajlékaival foglalkozva ugyancsak a funkció, az emberi használhatóság kerül nála előtérbe: a Farkas utcai volt első magyar állandó színház épületéről nem azt tudjuk meg, hogy milyen mértékben volt empire vagy copf stílusú, hanem elsősorban azt, hogy „látási és hallási lehetőségei kifogástalanok voltak a színház minden helyén”, s az erdélyi tervező Alföldi Antal 1804-ben „az erdélyi művészi hagyományokra alapozottan, térben, vonalban, színben és díszítésben ... derűsen komoly művészi nézőterét valósította meg (*Erdélyi Helikon*, 1942. 5).

Kós Károly úttörő felfogásának legbeszédesebb bizonyítéka az a lelkesedés, ahogyan az angol Ruskin és Morris építőművészetét idézi és propagálja 1923-ban. Ruskin legnagyobb érdemének azt tartja, hogy nyíltan leleplezte kora művészetének eltávolodását az élettől, stílust, formát „a népnél keresett, és a népművészet forrását a középkor művészetében találta meg” (*Hármaskönyv*, 1969. 60—61). Morris eseté-